

УГОРСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В ОБРЯДОВІЙ ЛЕКСИЦІ ЗАКАРПАТСЬКОГО ГОВОРУ

HUNGARIAN BORROWINGS IN THE RITUAL VOCABULARY OF TRANSCARPATHIAN
DIALECT

ОЛЬГА ПИСКАЧ
olhapyskach@ukr.net

ДВНЗ “Ужгородський національний університет”

Abstract: The article deals with lexico-grammatical, word-formation and isometric analysis of Hungarian borrowings as a part of the ritual vocabulary of Transcarpathian dialect. Much attention is given to the names of wedding, maternity and funeral rituals. There is made the following conclusion: Hungarian borrowings in the ritual vocabulary of Transcarpathia is a small but relatively stable group and is mainly concerned with the definition of the realities of the wedding and funeral-memorial rituals.

Keywords: ritual, ritual vocabulary, name, borrowing, Hungarian borrowings, semantics.

Розвиток української мови відбувається на всіх структурних рівнях та в усіх територіальних і соціальних її різновидах. Це зумовлено інтра- й екстралінгвальними факторами, що визначають напрямок та інтенсивність змін у мовній системі. Серед останніх одним із головних є міжмовна взаємодія, що найбільш чітко простежується в порубіжних ареалах діалектного масиву, куди входить і закарпатський говір, який охоплює майже всю територію Закарпатської області, за винятком східної частини Рахівського району, де починається гуцульський.

Закарпаття – етнокультурний регіон, своєрідність якого зумовлена передусім історичними умовами розвитку. Багатомісячне перебування українців та угорців у спільній державі, їх повсякденні родинно-побутові взаємини, у яких формувалося закарпатське мовно-культурне середовище, – усе це позначилося на лексичному складі як місцевих українських, так і угорських говірок.

Час проникнення угорських слів до українських говорів сягає своєї давнини. На думку Л. Деже, до найдавніших мадяризмів належать ті, що з'явилися з середини XIII до кінця XVI ст. Однак запозичення до XV століття не можна довести (Деже 1958: 71). П. Лизанець вважає, що українсько-угорські мовні контакти починають розвиватися з 8–9 ст., коли угорські племена, перебуваючи на Північному Причорномор'ї, мали стосунки з полянами (Лизанець 2004: 748).

Завдяки інтерферентним явищам, що відбувалися передусім на лексичному рівні, спричинивши появу українсько-угорського мовного взаємовпливу, переважна більшість мадяризмів (гунгаризмів) потрапила до українських говорів безпосередньо усним шляхом, а частина –

опосередковано – через румунські, словацькі, рідше, польські говори (Барань 2009: 57). Гунгаризми входили до системи мови-рецептора і книжним шляхом, переважно через перекладну літературу, офіційні державні документи, військові розпорядження тощо (Лизанець 1970: 99).

Проблеми українсько-угорських міжмовних контактів завжди викликали і продовжують викликати жвавий науковий інтерес. У різних аспектах їх вивчали як українські, так і угорські лінгвісти О. Рот, П. Лизанець, В. Лавер, В. Орос, Л. Чопей, І. Кнежа, Е. Балецький, Л. Деже, Й. Дзензелівський, В. Німчук, П. Чучка, Ш. Мокань, Л. Кіш, І. Удварі та ін. Найбільше уваги цьому питанню приділив у численних наукових статтях, атласі та монографії П. Лизанець, який здійснив глибокий аналіз угорських запозичень в українській мові, досить детально простудіювавши усне народне мовлення, писемні пам'ятки, фольклорні джерела, художню літературу, матеріали державних архівів Праги, Будапешта, Закарпаття тощо. Зараз угорсько-українські зв'язки активно досліджують І. Ковтюк, С. Черничко, Є. Барань та інші науковці.

Проте ця тема не втратила **актуальності**, адже українці й угорці перебувають у тісних економічних, політичних та культурних зв'язках. Саме тому важливим є вивчення динаміки мадяризмів, які посідають основне місце у складі запозиченої лексики закарпатського говору. Неабиякий науковий інтерес для дослідження становить обрядова сфера, яка відображає специфіку культурно-історичного розвитку певного етносу, його релігійні, психологічні, ментальні особливості і з огляду на це є відносно стійкою до інтерферентних явищ. Досі назви угорського походження в обрядовості закарпатців окремо не розглядав ніхто, чим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Мета цієї наукової статті – семантичний, словотвірний та ареалогічний аналіз угорських запозичень у складі обрядової лексики закарпатського говору. **Джерельною базою** дослідження є власні польові записи, а також дані діалектних словників та атласів.

Явища традиційної культури українців із мовного погляду досліджувало багато лінгвістів: П. Романюк, М. Бігусяк, В. Дроботенко, І. Магрицька, Н. Хібеба, І. Нібак, О. Миголинець, О. Жвава, В. Конобродська, Л. Хомчак, Ю. Руснак, Т. Тищенко та ін. (родинні обряди), Г. Аркушин, К. Глуховцева, М. Шарапа (календарна обрядовість), Т. Ястремська (пастуший обряд), П. Гриценко, Н. Хобзей (міфологічно-демонологічна сфера), О. Миронюк, С. Богдан (норми етикету) тощо.

Відомо, що родинна (сімейна) обрядовість складається з весільного, родильного та поховально-поминального обрядів. Обрядова лексика як тематична група відзначається своєрідністю складу та функціонування. Ця своєрідність полягає насамперед у тому, що для найменування елементів обрядів, означення ситуацій, номінації учасників обрядодій, реалій використовується як специфічна лексика, так і лексика інших тематичних груп, яка в контексті обрядовості набуває спеціального

значення. До специфічної лексики обрядовості належать назви обрядодій, учасників обряду, обрядових реалій.

Основою обрядових назв закарпатського говору є питомі українські лексеми, проте спостерігаємо й запозичення з угорської, румунської, німецької та інших мов. Безумовно, найбільше тут угорських запозичень.

У складі лексики **весільного обряду** на Закарпатті виразно простежуємо такі семантичні групи мадяризмів:

1) **назви осіб: *фат'у́у, фат'і́у, фат'у́у, лие́гін'*** 'парубок, неодружений чоловік' – запозичення з уг. *fattyú* 'байстриук', діал. 'парубок'; *legény* 'хлопець, парубок' (ЕСУМ 1989: 209), останнє відоме на Гуцульщині і Буковині: гуц. *ле́гінь (лигінь)* 'т.с.' (ГГ 1997: 110). Крім того, на базі лексики ***лие́гін'*** з'явилися похідні суфіксальні утворення вже на говірковому ґрунті: ***лие́гінити*** 'парубкувати, вести холостяцький спосіб життя', ***лие́гінитис'а*** 'вдавати з себе молодого', ***лие́гінство*** 'парубкування, холостяцький спосіб життя'; ***го́днод'*** (з угор. *hadnagy* 'лейтенант', 'старший у війську'), ***ківет*** (з угор. *követ* «делегат», «депутат») 'староста на весіллі (тамада)' (вживаються переважно в говірках Іршавського та Виноградівського районів Закарпаття, де-не-де поступово витісняючись іншими номенами) (Лизанець 1976: 186–187), утворилися внаслідок семантичного перенесення; ***це́пнар'*** (говірки Тячівського, Хустського, Виноградівського Іршавського, Свалявського та Мукачівського районів), див. також у (Сабадош 2008: 407), ***чо́пнар'***, ***чо́плáрош***, ***чо́фнар'***, ***чо́кнар'*** (говірки Ужгородського, Перечинського, Виноградівського районів) 'особа, що відає спиртними напоями під час весілля' – запозичення з угор. діал. *csaplár* 'корчмар' та угор. літ. *csapláros* 'т.с.' (Лизанець 1976: 184–185); ***сока́чка*** 'кухарка на весіллі' (вживається в усіх говірках Закарпаття, за винятком гірських районів) (Лизанець 1976: 142–143; Сабадош 2008: 337), що, на думку П. Лизанця, виникла з мад. *szakácsnő* 'т.с.' внаслідок відпадиння другої складової частини і додавання суфікса *-ка*. Вона аж ніяк не могла утворитися від назви *сока́ч* 'кухар', яка була дуже рідко вживаною в кількох населених пунктах на позначення кухаря у війську (Лизанець 1976: 143);

2) **назви весільних обрядодій: *алдама́ш, алдомáш*** 'випивка під час обряду сватання на знак остаточної згоди батьків дівчини на шлюб', 'випивка на весіллі за викуп нареченої' (у більшості говірок) – запозич. з угор. мови, можливо, через слц.; угор. *áldomás* 'могорич' пов'язане з *áld* 'благословляти', очевидно, успадкованим з фінно-угорської прамови (ЕСУМ 2003: с. 162); пор. гуц. *алдомáш, алдамáш* 'могорич' (Гуцульські говірки 1997: 17); ***шорі́ти*** 'перен. одружувати дітей' (говірки Міжгірщини) – суфіксальне утворення від угор. *sor* 'порядок', що активно вживається по всій території Закарпаття, хоча обрядової семантики набуло внаслідок семантичного перенесення (пор. *шорі́ти* – порядкувати); ***шорові́ї (шаро́вьи) та́ниці'***, 'прощальний танець молоді з гостями і друзками по черзі' (переважно боржавські говірки) – прикметник *шаро́виї* походить від діал. *шор* 'ряд, шеренга';

3) назви весільних атрибутів (одягу, прикрас і т.ін.): *штóбфірунг, штáфийрунг, штóбфийрунг* ‘постільні речі, білизна, які дають дівчині в придане’ (переважно говірки Виноградівщини) – з угор. *stafirung* ‘постільні речі для молодої’ (Лизанець 1976: 183); *шлáйер* ‘фата’ (усі говірки Закарпаття) – походить від угор. *slájer* т.с. (Лизанець 1970: 108); *богрíйда* ‘прикраса у вигляді пучка білих квіток, які чіпляють на лівий бік, біля серця молодих’ (вживається переважно у Свалявському та Іршавському районах Закарпаття) < з угор. *bokréta* ‘т.с.’ (Лизанець 1970: 107); *кיעстиемэн, кיעстиеманча* ‘весільна хустина, яку одягають молодій під час обряду знімання фати’ (боржавські говірки) – *кיעстиеманча* – суфіксальне утворення від іменника *кестемэн*, яке, очевидно, виводиться від тур. *testimēi* ‘рушник; серветка; велика хустина’; зіставляється також з угор. *keszkenő* ‘хустка’ (ЕСУМ 2003: 426); *гúсош* ‘одна з монет, якими прикрашали вінок молодої або виготовляли намисто’ (Сабадош 2008: 55) – запозичення з угор. *huszas* ‘монета в двадцять крейцерів’ (ЕСУМ 1982: 625); *чóўкор* ‘пучок зірваних або зрізаних і складених до купи квітів; весільний букет’ (вживається переважно в центральних та західних районах Закарпаття) – запозичення з угор. *csokor* ‘т.с.’; *чóт(л)ик* ‘шпилька для весільної зачіски’ (усі села) – суфіксальний дериват від *чот* < угор. *csat* «застібка» (Сабадош 2008: 417); *пáнт(к,д)лик* ‘стрічка, яку чіпляють як прикрасу на машини весільного кортежу’ (усі села Закарпаття) < угор. *pántlika* т.с. (Сабадош 2008: 217).

Поховально-поминальна обрядовість закарпатців містить менше угорських запозичень, які належать до таких семантичних груп:

1) назви обрядових предметів: *копoршú(ў)* (боржавські говірки), *копoршú(ў)* (ужанські говірки), *копoрш'їў* (Неліпино), *корпош'їў* (Чинадієво) ‘домовина, спеціально зроблена скриня, у якій ховають покійника’ < угор. *kororsó* ‘т.с.’. Див. гуц. *копершів, копиршів* ‘т.с.’ (ГГ 1997: 57; Піпаш, Галас 2005: 83). За нашими спостереженнями, ця назва поступово архаїзується, витісняючись номеном *труна́*; *фáт'ул* (марамороські та ужанські говірки; Сабадош 2008: 398), *фáт'ил, фáт'ул* (боржавські говірки), *фáт'оў* (Червеньово) ‘саван, полотно, яким накривають покійника’ < угор. *fátyol* ‘покривало’ (ЕСУМ 2003: 80);

2) назви поховально-поминальних обрядодій: у всіх обстежених нами говірках найближчі родичі до року носять траур за покійником (не одягають яскравого (особливо червоного), до сорока днів ходять лише в чорному одязі; не веселяться, не співають, не танцюють на весіллях та ін.). Цей ритуал номінується дієсловами *д'асúје* (більшість говірок), *банúје* (гірські райони Закарпаття), що є суфіксальними дериватами від угор. *gyász* ‘траур’, *bán* ‘шкодувати, каятись’, *bánat* ‘сум, туга’ (ЕСУМ 1982: 135). Уживається також бойками і гуцулами: див. бойк. *банувáти, банувáти, банітувáти* (Онишкевич 1984: 43), гуц. *банувати* т.с. (ГГ 1997: 21); *вірoстáш* ‘обрядові похоронні ігри-забави при померлому’ < угор. *virosztas* ‘т.с.’. Вживається в говірці с. Чорнотисова (Виноградівський

р-н) (Дзендзелівський II: 142); *комáшн'а* 'поминальна трапеза в домі після поховання' (усі говірки Закарпаття) – змінене запозичення з угорської мови; уг. *komaság* 'кумання', похідне від *koma* 'кум', запозиченого зі слов'янських мов, що на українському ґрунті зазнало втрати кінцевого *ág* і часткової адаптації до українського словотвору (додавання суфіксального *-н-я*). Й. Дзендзелівський виводить його також від тур. *komsu* 'сусід', що менш переконливе (Дзендзелівський II: 532). Назва відома й далеко за межами Закарпаття: див. гуц. *комáшня* (ГГ 1997: 100), бойк. *комáшня* (Онишкевич 1984: 370) 'т.с.'

На означення кладовища, тобто місця, де ховають померлих, по всій території Закарпаття, окрім інших назв, активно використовуються *тимит'їў, тиєниєт'їў, тиєниєт'їў, тими'т'їў, тимит'їў, ти'ми'т'їў, темет'їў, темет'їў*. Усі ці фонетичні варіанти запозичені з уг. *temető* 'т.с.' (ЕСУМ 2006: 542). Назва відома і в гуцульських та бойківських говірках: гуц. *теметів* 'т.с.' (ГГ 1997: 205; Піпаш, Галас 2005: 190), бойк. *теметів* 'т.с.' (Онишкевич 1984: 283). Мадяризмом є і номен *теметчїг* 'витрати, пов'язані з похороном', зафіксований І. Сабадошем у марамороській говірці на Закарпатті (Сабадош 2008: 350).

Незначну кількість угорських запозичень спостерігаємо в **родильній обрядовості** Закарпаття. Це переважно назви, відомі й за межами обряду: *невел'їв, невел'їв* 'годованець, усиновлений хлопець' < угор. *nevelni* – 'виховувати', *nevelgyermer* – 'приймак', 'годованець' (вживається в говірках сіл Підвиноградів, Тросник, Веряця, Чорнотисів, Затисівка, Холмовець Виноградівського р-ну) (Дзендзелівський III: карта № 339); *леленц* (поширене в західній і центральній частині Закарпаття) < угор. діал. *lelenc* 'т.с.', *леленцош* (переважно говірки Виноградівщини), *леленча* (окремі говірки Хустщини і Тячівщини) 'дитина, взята на виховання з дитячого будинку'. На думку П. Лизанця, в угорських говорах більш уживаною в цьому значенні є лексема *lelencgyerek*, тому українські говіркові форми виникли з неї внаслідок відпадиння другої складової частини (звідки маємо *леленц*) чи додавання до першої складової частини суфікса *-ош* (*леленцош*), а назва *леленча* є демінутивною формою від *леленц* і утворена вже на власному говірковому ґрунті (Лизанець 1976: 216–217); назва *леленц* відома і в гуцульському діалекті (Піпаш, Галас 2005: 92)); *пестра* 'нянька – жінка або дівчина, що доглядала за грудними дітьми у панів' < угор. *peztra* 'т.с.' (говірки південної Виноградівщини і Тячівщини) (Лизанець 1976: 220–221).

З-поміж інших обрядових назв (міфологічно-демонологічна, календарно-обрядова сфера) угорського походження в закарпатському говорі активно вживаються такі: *босорка, босоркán'а* 'відьма', 'ворожка, чаклунка' (поширені в усіх говірках Закарпаття) < угор. *boszorkányu* 'дух померлих, примара, (ст.) відьма, чаклунка', можливо, пов'язане з тюрк. *basyrkan* 'нічний кошмар', що походить від *bas-* 'давити, штовхати; мучити' (ЕСУМ 1982: 237). У деяких говірках Закарпаття (Міжгірський, Хустський,

Тячівський, Рахівський р-ни) побутує також назва **босоркун** 'ворожбит, чаклун', 'перен. злий чоловік', утворена від *босорка* (див. марамор. *босоркяня*, *босоркун* 'т.с.' (Сабадош 2008: 29–30), гуц. *босорка*, *босоркяня*, *босоркун* 'т.с.' (ГГ 1997: 28; Піпаш, Галас 2005: 16), *босоркун* 'упир' (Піпаш, Галас 2005: 16)); **шаркан** 'змій, дракон', 'перен. зла людина' (більшість говірок Закарпаття) < угор. *sárkány* (Сабадош 2008: 419); див. гуц. *шаркань* 'т.с.' (Піпаш, Галас 2005: 224); **бетлеген** 'самодіяльний пересувний театр, що ставить на Різдво п'єсу, пов'язану з народженням Христа, вертеп' (більшість говірок) – запозичене з угор. *betlehem* 'т.с.'; **бетлеген'ош** 'учасник різдвяного вертепу' < угор. *betlehemes* 'т.с.' (Сабадош 2008: 23). Див. ще гуц. *бетлегєми*, *бетлегємоші*, *бетлегєнти* 'т.с.' (Піпаш, Галас 2005: 12).

Отже, угорські запозичення у складі обрядової лексики закарпатського говору становлять нечисленну, але відносно стійку групу і вживаються переважно на означення реалій весільного та поховально-поминального обрядів. Чимало з них побутує в суміжних гуцульських і бойківських говірках (*лєгінь*, *алдомаш*, *комашня*, *банувати*, *копершів*, *теметів*, *босорка*, *босоркан'а*). Вузьколокальними є назви *штобфірунг*, *віросташ*, *пєстра*. Майже відсутні мадяризи в календарній обрядовості закарпатців.

Вважаємо дослідження мадяризмів перспективним у галузі соціолінгвістики, етнолінгвістики, компаративістики, історичної лексикології, діалектології. Виявлення українсько-угорських інтерферентних явищ та аналіз їх динаміки потребує пильнішої уваги.

ЛІТЕРАТУРА

- Барань Є. 2009. Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття. / *Українська мова* №2. С. 56–69.
- ГГ 1997. Гуцульські говірки. Короткий словник. 1997 / Відп. ред. Я. Закревська. Львів.
- Дэже Л. 1958. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. *Studia Slavica IV*. С. 71–96.
- Дзедзелівський Й. О. 1958–1993. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України): Лексика. Ужгород, Ч. I–III.
- ЕСУМ. Етимологічний словник української мови. 1982–2012. К., Т.1–6.
- Лизанець П. М. 1976. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород.
- Лизанець П. М. 1970. Основні шляхи проникнення лексичних мадяризмів в українські говори Закарпаття. *Слов'янсько-угорські міжмовні та міжлітературні зв'язки*: Науково-тематичний збірник. Ужгород. С. 99–112.
- Лизанець П. 2004. Українсько-угорські мовні контакти. *Українська мова: Енциклопедія* / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. К.: Українська енциклопедія.
- Онишкевич М. Й. 1984. Словник бойківських говірок. К.: Наукова думка. Ч. 1–2.
- Піпаш Ю., Галас Б. 2005. Матеріали до словника гуцульських говірок. Ужгород.
- Сабадош І. 2008. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра.